

ТЕМА 9. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ХХ СТОЛІТТЯ.

План

1. Радянська політика “українізації” та її вплив на розвиток культури України у 20-х – на початку 30-х рр.
2. “Розстріляне відродження” в українській культурі.
3. Розвиток української культури у роки Другої світової війни та у перше повоєнне десятиріччя.
4. Українська культура у роки хрущовської “відлиги”. “Шістдесятники” у культурі.
5. Кризові явища у культурі 70-х – 80-х рр. Дисидентський рух в Україні та його вплив на культурний розвиток.
6. Культура УРСР у 1985-1991 рр.
7. Сучасна культура України.

1. Радянська політика “українізації” та її вплив на розвиток культури України у 20-х – на початку 30-х рр.

У 1921 р. громадянська війна в Україні закінчилась. Українські землі опинилися у складі різних держав. Основна їх частина входила до складу Української СРР. Західна Україна (Східна Галичина, Західна Волинь, частина Полісся) відійшли до Польщі. Північна Буковина була захоплена Румунією, Закарпаття – Чехословаччиною.

До 1923 р. радянський український уряд проводив русифікаційний курс і згідно з ним вороже ставився до української національної культури. З 1923 р. на радянській частині України почала проводитися ленінська політика “коренізації”, що згодом дістала назву українізації. Вона була спрямована на підготовку, виховання й висування кадрів корінної національності, врахування національних чинників при формуванні державного апарату, організацію мережі шкіл, закладів культури, видання газет, журналів та книг мовами корінних народів. Відомо, що під час громадянської війни етнічні українці у більшовицькій партії в Україні склали близько 1 %. Коренізація була викликана прагненням більшовиків заручитися підтримкою місцевого (корінного) населення з тим, щоб зміцнити свою соціальну базу; спробою спрямувати національне Відродження в соціалістичне русло. Нова

національна політика мала на меті продемонструвати переваги соціалізму українцям у Польщі та інших країнах, показати приклад вирішення національного питання колоніальним народам.

У середині 20- х рр. 80% населення республіки складала українці, 20% - представники інших національностей. Тому політика коренізації здійснювалася у двох напрямках: українізація й створення необхідних політичних, соціальних і економічних умов для культурного розвитку національних меншин.

Уже стало нормою характеризувати 20- ті рр. як чергове національне відродження. Це справді яскравий феномен в історії українського народу. Його коріння – в нетривалому, але важливому періоді відновлення української державності 1917 – 1920 рр. Ця доба дала такий сильний імпульс національного розвитку, що його не змогли зупинити ані братовбивча громадянська війна, ані масова еміграція української інтелігенції, ані тиск тоталітарної держави. Це відродження охопило різні сфери життя, і передусім – освіту, науку, літературу, мистецтво.

У процесі українізації, зокрема у боротьбі з русифікаторською політикою Москви, поважну роль зіграв комісар народної освіти України О.Шумський. Він спрямовував державну політику Української РСР на шлях незалежності від Москви української національної культури. “У партії господарює росіянин-комуніст, що з підозрою і недружелюбством ставиться до комуніста-українця”, – заявив він на засіданні ЦК партії у травні 1926 р. Шумський створив у партії широкий рух, що згодом отримав політичну назву “шумскізму”, проти якого рішуче виступила Москва.

Важливим напрямом культурного будівництва в *освітній сфері* була ліквідація неписьменності населення. У 1921 р. було прийнято постанову Раднаркому УСРР, у якій підкреслювалося, що все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати й писати, зобов'язане навчатися грамоті російською або рідною мовою за бажанням. У 1923 р. було створено товариство “Геть неписьменність!” Протягом 20-х рр. кількість неписьменних скоротилася з 76% до 46% дорослого населення. Держава надавала певні пільги тим, хто навчався. Зокрема, робітники звільнялися на 2 години від праці зі збереженням заробітної плати, селянам надавалася 20% знижка для обов'язкового страхування майна. Підручники для гуртків лікнепу випускалися мовами багатьох національностей. Було організовано понад 120 культурмійських “університетів” для надання методичної допомоги активістам лікнепу.

У 1924 р. було поставлене завдання розпочати підготовку до запровадження чотирирічного обов'язкового початкового навчання дітей. У містах це завдання було виконане за кілька років. Проте на 1927 р. поза школою ще залишалося 35% дітей шкільного віку. В цей же час серед учителів лише близько 23% мали вищу або середню спеціальну освіту. Тому проблема вчителів розв'язувалася шляхом істотного збільшення кількості педагогічних інститутів і технікумів, скорочення термінів навчання в них, зростання системи курсового навчання. При вступі до вищих навчальних закладів ураховувалося соціальне походження. Для вихідців із робітників не вимагалось ані свідоцтва про закінчення середньої школи, ані вступних іспитів. Для "поліпшення" соціального стану студентів при вузах створювались робітничі факультети. Робітфаківці забезпечувалися гуртожитками, їм виплачувалися державні стипендії.

Університети реорганізували в інститути народної освіти. Навчання було платним, але діти бідних робітників і селян звільнялись від оплати. У 1925 р. діяло близько 18 тис. шкіл, 145 технікумів, 35 інститутів і 30 робітфаків. Багато зробили для розвитку освіти наркоми (міністри) освіти О.Шумський та М.Скрипник, які сприяли не формальному, а реальному втіленню в життя гасел українізації.

У цей час в Україні працював видатний педагог і письменник Антон Семенович Макаренко. 15 років (1920-1935) він творчо керував дитячими навчально-виховними закладами, в тому числі колонією ім. О.М.Горького під Полтавою та комуною ім. Ф.Е.Дзержинського у Харкові. А.Макаренко теоретично обґрунтував і перевіряв на практиці вчення про організацію та виховання особистості в колективі і через колектив, засноване на ідеях демократизму, гуманізму й оптимізму.

Наукові дослідження в 20-ті рр. зосереджувалися в основному в Українській академії наук, яку в 1921 р. перейменували у Всеукраїнську академію наук (ВУАН). Тут було три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний. Найефективніше працювала перша секція, очолювана М.Грушевським, який у 1924 р. повернувся з-за кордону і був обраний академіком. На світовому рівні проводилися дослідження з математичної фізики (М.Крилов), еспериментальної зоології (І.Шмальгаузен). Вивчення економічної географії України започаткував Костянтин Воблій, було відкрито перший у світі Демографічний інститут під керівництвом М.Птухи. Плідно працювали у ці роки історик права Микола

Василенко (міністр освіти в уряді П.Скоропадського), сходознавець Агатангел Кримський та інші науковці.

Водночас у науці намітилися певні вульгаризаційні тенденції, що розвивалися під впливом політизації науки та певної ідеологічної ейфорії “комуністичного будівництва”, яка охопила широкі верстви українського суспільства у цей період. Методологією науки поступово стають “діалектичний матеріалізм” із властивим йому “класовим підходом” до всіх сфер життя, включаючи й життя наукове. У 20-ті рр. це була лише свого роду “мода”, спрямована на певну “популяризацію” наукових досягнень, з якою доводилося рахуватись і серйозним дослідникам.

Зовсім інша ситуація склалася у Західній Україні. Значна частина цих земель увійшла до складу Польщі. Українці на території цієї держави зазнали дискримінації і у сфері мови та освіти. У 1923 р. міністерство освіти Польщі заборонило вживати слова “українці” і “український”, замість них запроваджувалися терміни “русини” і “руський”. У 1924 р. вживання української мови було заборонене в усіх державних установах та органах самоврядування. Більшість українських шкіл були перетворені на двомовні з перевагою польської мови. Полонізувалися й вищі навчальні заклади. Українці змушені були заснувати у Львові таємний Український університет (1921-1925). Він налічував 3 факультети, 15 кафедр, 54 професори, 1500 студентів. Викладання велося конспіративно в приміщеннях різних українських установ, а часом і в помешканнях професорів. Ряд закордонних університетів визнали Український університет у Львові рівноправним із західноєвропейськими і зарахували студентам роки навчання в ньому. Водночас існувала таємна українська політехніка. Проте внаслідок поліційних переслідувань таємні університет і політехніка вимушені були припинити свою діяльність.

Головним осередком української культури залишалось наукове товариство ім. Т.Шевченка (НТШ) у Львові. В ньому працювало понад 200 науковців. Вони підтримували тісний зв'язок із ВУАН.

Особливістю *літературного процесу* цього часу було розмаїття літературних напрямів та ідеологічна боротьба між ними. Спочатку домінували “Пролеткульт” – літературно-художня та просвітницька організація, для якої характерним було негативне ставлення до культури минулого, намагання створити свою “чисто пролетарську”, особливу літературу. Письменники і поети розподілялися за тематикою і основною спрямованістю своїх творів. Згодом “пролетарські” письменники об'єдналися

у спілку “Гарт” (1923-1925), куди входили Василь Еллан-Блакитний, Микола Хвильовий, Володимир Сосюра. Селянські письменники згуртувалися у спілку “Плуг”, куди входили Андрій Головка, Петро Панч. Радянська влада найбільш приязно ставилася до цих письменницьких об’єднань.

Крім них існували також групи закоханих у світову й національну культурну спадщину *неокласиків* (Микола Зеров, Максим Рильський, Юрій Клен, Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович), *неосимволістів* (Павло Тичина, Дмитро Загул, Євген Плужник, Василь Мисик, Дмитро Фальківський), радикальні за ідейним спрямуванням групи *панфутуристів* (Михайль Семенко, Гео Шкурупій, ранні Микола Бажан, Юрій Яновський, Олекса Слісаренко, Мирослав Ірчан), *конструктивістів* (Валер’ян Поліщук) тощо. Рання творчість П.Тичини відзначалася елітарною чутливістю, драматичним пафосом розбудови національної культури, формальною витонченістю і експресивністю. Молодого Тичину називають головним представником українського поетичного “*необароко*”.

У 1925 р. після розпаду “Гарту” виникла “Вільна академія пролетарської літератури” (ВАПЛІТЕ). До неї увійшли найвизначніші письменники: Тичина, Бажан, Сосюра, Смолич, Яновський. Ідейним лідером ВАПЛІТЕ був Микола Хвильовий, першим президентом – Микола Яловий.

М.Хвильовий виступив у своїх творах проти просвітянщини як символу провінційної обмеженості та проти “малоросійської відсталості”; висунув тезу незалежнення України від РСФСР в культурному сенсі та відстоював самостійність української духовності. В памфлеті “Московські задрипанки” він закликає рівнятися українську культуру на європейські зразки, на “психологіну” Європу. Друге його гасло – це ставка на “азіатський ренесанс”, що народилося у нього під впливом російської тези про “гнилий Захід”. Він, захоплений теорією циклів у культурному розвитку людства (за теорією О.Шпенглера), був переконаний у тому, що Україна, на чолі азійських відсталих країн і народів, завдяки революції, культурно пережене Європу і стане месією світу. Отже, бажанням Хвильового було вивести українську культуру з провінційного під’яремного існування на світові шляхи.

Але, висуваючи такі гасла, Хвильовий був свідомий і тих труднощів, які доведеться зустрічати молодій українській державі, скутій радянською системою. Він добре розумів, що не село, а місто відіграватиме вирішальну роль у пробудженні України, якщо вона має перед собою таку історичну місію. Бо місто – це організація всього матеріального і духовного, це ключ

власної державної підметності. І тут постає третє гасло Хвильового: творення власного українського робітничого класу, українських інженерно-технічних кадрів, трудової інтелігенції (воно зрозуміле, оскільки письменник був прихильником комуністичних ідей).

Завершенням ідеологічного обличчя Хвильового був його літературний твір “Вальдшнепи” (1927), в якому письменник зовсім відверто змальовує більшовицьких діячів і вустами своєї героїні Аглаї дає блискучу характеристику російської імперської інтелігенції.

Виступ Хвильового насторожив Кремль. “Вальдшнепи” були вилучені з бібліотек та книжкових крамниць, а автора змусили формально зректися другого тому твору. Цим каяттям Хвильовий купив собі право повернення з-за кордону (де він перебував як турист) в Україну, а також відтягнув на п’ять років початок розстрілу українського культурного відродження.

У галузі *музичного мистецтва* розвивалися такі жанри, як обробка композиторами народних і революційних пісень, радянська масова пісня. У цьому напрямі плідно працювали композитори Г.Верьовка, П.Козицький, Л.Ревуцький. Одним із кращих хорових колективів країни стала капела “Думка”, створена у 1920 р. У Західній Україні одним із найталановитіших композиторів, музикознавців та популяризаторів українського музичного мистецтва був М.Колесса. У Харкові діяла й успішно гастролувала по Україні перша капела бандуристів, створена ще у 1917 р. визначним культурним діячем, музикознавцем і письменником Г.Хоткевичем.

Професійна музика 20-х рр. позначена інтенсивними новаторськими пошуками. Протягом 1923-1928 рр. діяло республіканське Музичне товариство ім. М.Леонтовича, навколо якого гуртувалися композитори-новатори, що орієнтувалися на поєднання національних традицій і досягнень європейської музичної культури. Традиції українського музичного авангарду започаткував Б.Лятошинський. Він репрезентував напрям *модернізму* в українській музиці, створив оперу “Золотий обруч” (1930, за твором І.Франка “Захар Беркут”). Новаторські тенденції виявилися у творчості композиторів В.Косенка, М.Вериківського (автора першого українського балету “Пан Каньовський”, 1930).

Плідно розвивалося *театральне мистецтво*. На кінець 1925 р. в Україні діяло 45 державних театрів. Особливо великою популярністю користувалися драматичний театр ім. І.Франка на чолі з Г.Юрою і театр “Березіль” на чолі з Л.Курбасом. Останній з 1926 р. працює у Харкові. У той час “Березіль” вже

мав повністю сформовану труп прекрасних акторів, серед яких слід назвати таких, як Й.Гірняк, Н.Ужвій, А.Бучма та ін. У цей період Л.Курбас повністю переорієнтувався на драматургію М.Куліша. На сцені “Березоля” були поставлені майже всі п’єси М.Куліша (“97”, “Народний Малахій”, “Мина Мазайло”, “Отак загинув Гуска” та ін.).

Бурхливо розвивалося *кіномистецтво*. Екранізувалися літературні твори, ставились фільми про громадянську війну (звичайно, виходячи з офіційних оцінок подій та їх учасників). Кінострічки донесли до нас гру відомих українських акторів М.Заньковецької (“Остап Бандура”, режисер В.Гардін), А.Бучми (“Укразія”, режисер П.Чардинін) та ін. Певними здобутками українського кіно можна вважати фільми П.Чардиніна “Тарас Трясило” (1927) і “Тарас Шевченко” (1926). В останньому знімалися А.Бучма і І.Замичковський. Перший етап розвитку українського кіномистецтва пов’язаний з творчістю О.Довженка, фільми якого “Звенигора” (1928), “Арсенал” (1929), “Земля” (1930), а згодом звукові картини “Іван”, “Аероград”, “Щорс”, створені у 30-х роках, займають почесне місце в історії світового кіномистецтва. У 1958 р. на Всесвітній виставці в Брюсселі кінофільм “Земля” включено до почесного списку двадцяти найкращих фільмів усіх часів і народів. Першим звуковим фільмом в Україні була документальна стрічка “Симфонія Донбасу” Д.Вертова (1930), а серед художніх – “Фронт” О.Соловйова (1931). Талановитим українським режисером став і видатний скульптор І.Кавалерідзе, що спробував себе у кіно наприкінці 20-х рр.

В *образотворчому мистецтві* майстер батального жанру М.Самокиш створив низку картин на історичну тематику: “В’їзд Б.Хмельницького до Києва”, “Бій Івана Богуна з польським магнатом Чарнецьким” та ін. У жанрі пейзажу особливо відзначилися художники М.Бурачек (“Дніпро і кручі”), Г.Світлицький (“Місячна ніч”). У портретному жанрі продовжував плідно працювати видатний художник Михайло Жук, який після революції залишився в Україні й намагався передати у портретах загальну атмосферу доби. Взагалі, у цей час в Україні існувало кілька мистецьких об’єднань художників, що відображали процес ідейних пошуків у мистецтві. Серед них чільне місце займали *Товариство художників імені К.Костанді*, організоване в Одесі 1922 р., *Асоціація Революційного Мистецтва України* (АРМУ), створене у Києві 1925 р. з філіями по різних містах, *Об’єднання Сучасних Митців України* (ОСМУ).

Товариство художників імені К.Костанді ставило своїм завданням поширювати серед населення знання про мистецтво, популяризувати його та шукати нових шляхів до розвитку образотворчого мистецтва. Але воно не вкладалося у партійну доктрину і 1929 р. “самоліквідувалося”. АРМУ гуртувала митців різних напрямів, серед них особливо виділялись Михайло Бойчук, Оксана Павленко, Микола Бурачек, Іван Северин. М.Бойчук та його учні – О.Павленко, Т.Бойчук, І.Падалка, В.Седляр – представляли особливу мистецьку школу, що виступала проти віджилого, на їх думку, станкового мистецтва, натуралістичного реалізму, побутовщини і пропагували монументалізм. АРМУ під проводом М.Бойчука боролась “за якість і рівень мистецтва української культури, за вихід радянського українського мистецтва з дореволюційного провінціалізму”; відстоювала принцип національної своєрідності і самобутності українського мистецтва. Офіційна партійна критика визнала цей напрям “антисоціальним і вузьким” і поборювала “бойчукизм”, уважаючи його контрреволюційним традиціоналізмом, націокомунізмом, і в 30-х рр. усі митці цієї школи були знищені.

ОСМУ об’єднувало художників, що цікавилися передусім модерним мистецтвом. На чолі його стояв видатний художник-графік, що працював переважно у галузі театральної декорації (зокрема, створював декорації для театру Л.Курбаса “Березіль”) та портретного жанру, Анатоль Петрицький.

У середині 20-х рр. дедалі помітніше місце в політичному й культурному житті республіки почало відігравати *радіо*. Перша радіостанція в Україні почала діяти в Харкові у 1924 р. У 1927 р. стали до ладу радіоцентри в Києві, Дніпропетровську, Одесі. Швидко радіофікувалися села. Радіотрансляційні вежі стали одним із символів новітніх часів.

У 20-ті рр. відбувався активний пошук в *архітектурі*. Як правило, вибір архітекторів зупинявся на нових течіях, таких як *конструктивізм*. У тогочасній столиці України Харкові будинків у цьому стилі було відбудовано досить багато, що відбивало тогочасні уявлення про майбутню урбанізацію та технізацію комуністичного життя, оспівуваного в багатьох творах образотворчого мистецтва й літератури, а також постійно пропагованого у пресі та радіо. Разом із тим ставлення партійних лідерів до конструктивізму та інших авангардних течій в архітектурі не було однозначним. Найбільш значною спорудою, створеною у цей час, став будинок Держпрому (попередник сучасного Кабінету Міністрів) у Харкові (1925 – 1929, архіт. С.Серафимов, С.Кравець, М.Фільгер).

Розвивалася далі й монументальна *скульптура*, чимало творів якої присвячувалися образу великого українського поета Т.Шевченка. До 200-річчя з дня народження Г.Сковороди (1922 р.) було встановлено монумент у Лохвиці за проектом І.Кавалерідзе (він же – автор пам’ятника Т.Шевченку у Полтаві). Сам митець у цей час тяжів до експресіонізму й кубізму, однак його найграндіозніший проект у стилістиці кубізму – велетенський (70-метровий) пам’ятник міфологізованому в той час революціонеру Артему (Сергєєву) в Донбасі – реалізувати вдалося лише в іншій стилістиці, з іншого матеріалу і скромніших розмірів, як казав сам скульптур, через особисту заборону Сталіна.

Отже, політика українізації, здійснювана сталінським урядом, незважаючи на свій обмежений, великою мірою декларативний характер, дала несподіваний результат: за короткий термін (менше ніж 10 років) українська культура пережила яскравий злет, що проявився в усіх без винятку культурних галузях.

2. “Розстріляне відродження” в українській культурі.

У 30-ті роки продовжувалося культурне будівництво, яке мало суперечливий характер. Поряд із безсумнівними успіхами в країні в умовах тоталітарного режиму насаджувався ідеологічний монополізм, культивувались особисті смаки Сталіна, переслідувалися ті вчені, освітяни, літератори, митці, чий погляд чи творчість не вписувалися у “прокрустове ложе” сталінізму. “Українізацію” було повністю згорнуто, а найпомітніших діячів національної культури, ніби на підтвердження пророчих слів одного з персонажів сатиричної комедії М.Куліша “Мина Мазайло” (1927), розстріляно або запроторено до таборів. “Диктатура пролетаріату” вироджувалася в особисту диктатуру вождя, а велетенська держава “соціалізму” перетворювалася на сурогат різних економічних формацій – рабовласництво у “зонах”, сільський феодалізм, міський державно-монополістичний капіталізм, - сполучувалися в одне ціле велетенським бюрократичним апаратом з потужним ідеологічним забезпеченням для маніпулювання комуністично-соціалістичними гаслами. Ті, хто не вірив гаслам чи продовжував у них вірити, але бачив усю їх невідповідність дійсності, оголошувалися “ворогом народу” або ще раніше закінчував життя самогубством (Хвильовий, Скрипник). Але

більшість громадян продовжували вірити в те, що труднощі “комуністичного будівництва” викликані наслідками світової та громадянської воєн, а також спротивом зовнішніх і внутрішніх ворогів. Ця віра, а також значний потенціал природних ресурсів дозволили керівництву Радянського Союзу прийняти обрану Сталінім лінію подальшого розвитку, відому під назвами політики індустріалізації та колективізації.

Примусова колективізація і пов'язаний з її неуспіхом штучний голодомор 1933 р. становлять собою не тільки одну з найтрагічніших сторінок української історії, але й відвертий злочин проти традиційної селянської культури життя, перетворивши працьовитого колись селянина на безініціативного, але злодійкуватого колгоспника, довгий час фактично позбавленого громадянства і грошової винагороди за свою нелегку працю. Негласне закріпачення селян у колгоспних формах супроводжувалося ідеологічною пропагандою “соціалістичних цінностей”, прищипити які не вдалося, однак матеріальні й духовні підвалини сільського буття було майже повністю зруйновано.

Подолання опору українського села цілям “соціалістичного будівництва” забезпечувалося протиставленням і одночасним поставленням у приклад селянам міських робочих-пролетарів. Міф про “гегемонію пролетаріату” мала втілювати в життя політика індустріалізації з методичним забезпеченням у вигляді раціональної планової економіки та ірраціонального пафосу перевиконання п'ятирічних планів. Праця стала своєрідною формою гри між трудовими колективами і владою. При цьому перші мали грати роль спортсменів, а остання виступала в ролі арбітра і заплановувала усе вищі досягнення і показники. Трудящі мали йти на “трудові подвиги”. Протягом 30-х рр. на території всього СРСР відбувалися грандіозні “битви” – за Турксиб, за Магнітку, за Дніпрогес, за Харківський тракторний тощо. Не випадково в цей час створюється пропагандистський культ пролетаря-титана.

Індустріалізація вимагала кваліфікованих кадрів, тому значна увага приділялась ліквідації неписьменності та розвитку *освітніх установ*. Внаслідок розвитку системи освіти і діяльності товариства “Геть неписьменність!” у 1939 р. в Україні лишилося тільки 15% дорослих людей, які не вміли читати й писати. Однак добре розвивалася лише технічна і природнича освітня діяльність, тоді як гуманітарні науки викладалися вкрай тенденційно і обмежено, що пізніше болюче відбилося на рівні особистої та суспільної культури широких верств населення.

З 1932 р. встановилось три типи шкіл: початкова (4 роки), неповна середня (7 років), середня (10 років). Були запроваджені єдиний день початку навчального року – 1 вересня, тривалість уроку, затверджено п'ятибальну систему оцінки знань. Основною формою викладання став урок, а замість комплексної системи запроваджувалась предметна. Напередодні війни в містах України в цілому сформувалась система обов'язкової семирічної освіти. Спочатку переважна більшість учнів зосереджувалась в школах з українською мовою навчання. Разом з тим в Україні на початку 30-х рр. діяли національні школи з польською, болгарською, молдаванською, німецькою та ін. мовами навчання залежно від національного складу місцевого населення. Але після одержання телеграми за підписами Сталіна і Молотова (грудень 1932 р.) з вимогою “припинити українізацію” всі ці школи були переведені в основному на російську мову навчання.

На початку 30-х рр. було здійснено уніфікацію вищої та середньої освіти. Вищим учбовим закладом став інститут, а середнім спеціальним – технікум, у 1934 р. було скасовано плату за навчання в усіх вузах і технікумах, запроваджено наукові ступені кандидата і доктора наук, учені звання професора, доцента. Ліквідовано бригадно-лабораторний метод навчання, введено індивідуальну оцінку знань, обов'язкове складання іспитів і заліків. На 1 січня 1941 р. в УРСР діяли 173 вузи з 197 тис. студентів і 693 середніх спеціальних навчальних заклади з 196 тис. учнів. На кінець 30-х рр. в Україні в основному було вирішено проблему створення кадрів нової інженерно-технічної інтелігенції. Чисельність фахівців перевищила 500 тис. чол. Проте в розвитку освіти були й недоліки: засилля політичних предметів, виробничий ухил за рахунок загальноовітніх дисциплін, невисока зарплата учителів.

Незважаючи на диктат сталінського тоталітарного режиму та утиски, у розвитку різних галузей *науки* було досягнуто суттєвих успіхів. Розробками з теоретичної фізики займався Харківський Український фізико-технічний інститут, де у 1932 р. вперше в СРСР було штучно розщеплене атомне ядро. У цьому ж році електрозварювальна лабораторія Є.О.Патона була реорганізована в Інститут електрозварювання. Всесвітньої слави здобув офтальмолог В.П.Філатов. У 1936 р. у складі Української Академії наук утворився ряд суспільствознавчих інститутів, у тому числі й Інститут історії України. Характерно, що українським історикам було заборонено займатися періодом Київської Русі, обмежуючись тільки ідеологічно забарвленою інтерпретацією пізніших періодів вітчизняної історії. Гуманітарна сфера науки повністю була підпорядкована ідеологічному забезпеченню

державного будівництва. Усього напередодні війни в УРСР функцінувало понад 220 науково-дослідних установ, а загальна кількість науковців складала майже 20 тис. чол.

У 1936 р. ВУАН було перейменовано на АН УРСР, багато її співробітників репресували. Репресії стали невід'ємною частиною сталінської “культурної політики”. Першим дзвіночком тотального знищення української національної культури стали судові процеси проти так званих “шкідників”, що були спрямовані проти технічної інтелігенції та інженерних кадрів. Такі процеси розпочалися ще у другій половині 20-х рр. А з кінця 20-х рр. почалися репресії і проти діячів культури. Так, 19 квітня 1930 р. у справі “Спілки визволення України” (СВУ) за так звану контрреволюційно-націоналістичну діяльність було засуджено 45 діячів української культури. Серед них були 2 академіки ВУАН, 15 професорів вузів, 2 студенти, 1 директор середньої школи, 10 учителів, 3 письменники, 5 редакторів, 2 кооператори, 2 юристи, 1 бібліотекар, 2 служителі церкви, 15 підсудних працювали в системі ВУАН. Серед засуджених у справі СВУ – визначний учений, колишній впливовий діяч Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ), один із керівників Центральної Ради С.Єфремов, колишній прем'єр-міністр УНР В.М.Чехівський, колишній міністр закордонних справ УНР, науковий співробітник ВУАН А.Ніковський, колишній діяч УСДРП, професор Київського інституту народної освіти (КІНО) Й.Гермайзе, письменниця Л.Старицька-Черняхівська, професор КІНО В.Ганцов, професор ВУАН В.Дога, науковий співробітник ВУАН, редактор “Словника живої української мови” Г.Голоскевич, викладач КІНО Г.Холодний, професор Полтавського інституту народної освіти В.О.Щепотьєв, секретар Одеського наукового товариства при ВУАН Т.Слабченко та ін. Справа СВУ стала першим досвідом організації масових репресій інтелігенції в Україні.

Діяльність українських митців і письменників у 30-ті рр. стала настільки регламентованою, що почала втрачати ознаки творчості. Негативне значення мала їх відірваність від здобутків зарубіжних майстрів. Серед досягнень української *історичної прози* цього часу слід відзначити романи “Людолови” Зінаїди Тулуб, “Наливайко” Івана Ле. Проблеми виховання молоді порушувалися у книгах “Педагогічна поема” А.Макаренка, “Десятикласники” О.Копиленка, “Школа над морем” О.Донченка. У *пригодницькому та фантастичному жанрах* створені повість М.Трублаїні “Шхуна Колумб”, “Нащадки скіфів” В.Владка. У *драматургії* на провідні позиції вийшов О.Корнійчук, п'єси якого “Загибель ескадри”, “В степах України” ставилися в багатьох театрах. Продовжували писати вірші

П.Тичина, М.Бажан. Але свободи творчості вони не мали. Обставини життя змушували їх прославляти Сталіна, компартію. У 1934 р. різноманітні літературні об'єднання були примусово закриті, а потім злиті у Спілку письменників України. За письменниками “об'єдналися” й інші працівники мистецтва. Так державній партії легше було керувати “культурним фронтом”. Культурні процеси уніфікувалися за допомогою всеосяжного методу “соціалістичного реалізму”, який передбачав, перш за все, оспівування досягнень соціалізму. Під час сталінщини було репресовано близько 500 найбільш талановитих письменників і поетів, які до того плідно працювали в Україні (за деякими даними у 30-ті рр. з літературного процесу було виключено 4/5 усіх українських літераторів). Це стосується й діячів інших культурних галузей. Серед репресованих такі відомі представники української культури, як письменники М.Куліш, В.Підмогильний, Є.Плужник, Г.Епік, М.Зеров, М.Драй-Хмара, Г.Косинка, М.Ірчан, Д.Фальківський, художники М.Бойчук, В.Седляр, І.Падалка, А.Петрицький, режисер Л.Курбас, архітектор Д.Дяченко, науковці А.Кримський, Д.Багалій, П.Тутковський та ін. Національно-культурне відродження 20-х рр. було жорстоко придушене сталінізмом і увійшло в історію як “розстріляне відродження”.

Тому в 30-ті рр. центром розвитку художньої культури стає Галичина, де спостерігається значно більша спадкоємність із попередніми періодами в історії української культури при більш безпосередніх контактах із західноєвропейськими культурними процесами. Істотний внесок у розвиток українського *образотворчого мистецтва* зробили художники і скульптори Іван Труш, Антін Монастирський, Олекса Новаківський та низка його вихованців, серед яких найталановитішим був Святослав Гординський. Останній більше відомий як чудовий поет і мистецтвознавець. Його поетична спадщина разом із самобутньою поезією його сучасника Богдана-Ігоря Антонича складає одну з найкоштовніших окрас не тільки української поезії 30-х рр. ХХ ст., а й усієї української культури.

Взагалі ж після поразки у боротьбі за незалежність з Польщею літературний процес у Галичині був досить політизованим. Письменники розділилися на три групи:

націоналістична (Д.Донцов, О.Ольжич, О.Теліга та ін.);

пролетарсько-прорадянська (Я.Галан, С.Тудор, П.Козланюк);

ліберальна (Ірина Вільде, Б.Лепкий, Н.Королева та ін.).

У 1934 р. столицю Радянської України було перенесено до Києва. З цією важливою подією, на жаль, пов'язані не кращі спогади для істориків культури, оскільки саме у зв'язку з перенесенням столиці руйнації було піддано низку *архітектурних* шедеврів давнього вітчизняного зодчества, серед них Михайлівський Золотоверхий монастир (вціліли лише деякі мозаїчні композиції, поспіхом вивезені до Москви та Ленінграда), Військово-Микільський собор, Церква Різдва Богородиці в Пирогощі та багато інших споруд. Планувалося знести навіть Софію Київську. Вцілів цей шедевр архітектури завдяки французькому уряду, який клопотав перед радянським урядом за збереження собору, оскільки дочка Ярослава Мудрого, що побудував цю пам'ятку, Анна Ярославна була королевою Франції.

Натомість зводилися інші будівлі, що помітно відрізнялися від характерних для 20-х рр. Тепер формується особливий архітектурний канон радянського будівництва, який можна називати по-різному, але сьогодні найчастіше користуються терміном "*радянський псевдокласицизм*". Це був багато в чому еkleктичний стиль переважно офіційних установ, зведених із використанням багатьох архітектурних традицій минулого з активним застосуванням радянської символіки у зовнішньому та внутрішньому оформленні. Однією з перших і найбільш показових у цьому ряду споруд є будинок сучасної Верховної Ради України, зведений протягом 1935-1936 рр.

Таким чином, у 30-ті рр. система державних ідей – організаційних, ідеологічно-пропагандистських – сягнула бажаного ефекту: культурне життя з простору вільного духотворення виводилося на второвану колію культивування новітніх офіційних ідеологем, новітнього міфотворення. Духовне споглядання ідеалів заступалося зведенням ідолів – наочних репрезентантів могутності і торжества пролетарських ідей, котрі, по суті, вже пролетарськими й не були.

3. Розвиток української культури у роки Другої світової війни та у перше повоєнне десятиріччя.

У роки Другої світової та Великої Вітчизняної війни, а також у перше повоєнне десятиріччя українська культура переживала далеко не кращі свої часи, навіть приєднання західноукраїнських земель до УРСР мало фатальні для розвитку суспільного життя, в тому числі й для стану культури на цих землях, наслідки. В роки німецької окупації сталінські репресії як на Заході, так і на Сході України змінилися на гітлерівські.

Величезних розмірів набрало пограбування німецькими окупантами мистецьких та історичних цінностей українського народу. За межі України було вивезено понад 40 тис. найцінніших музейних експонатів. Однак культурне життя не припинялося. Радянська влада зрозуміла, що війну з іноземними загарбниками не можна вести, не спираючись на патріотичні, національні почуття народу. Починають друкуватися статті істориків та письменників, присвячені героїчним сторінкам минулого, передусім боротьбі з іноземними поневолювачами. Висвітлюються події, де активними учасниками були Ярослав Мудрий, Данило Галицький, Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький. З'являються високохудожні і високопатріотичні віршовані твори, де з великою силою показана любов до Вітчизни (Максим Рильський “Слово про рідну матір”, Павло Тичина “Голос матері”, Володимир Сосюра “Любіть Україну”). Вірш В.Сосюри “Любіть Україну”, написаний у 1944 р., був одним із найкращих на цю тему.

У радянському тилу українська науково-технічна інтелігенція брала активну участь у налагодженні роботи заводів і фабрик, випуску зброї. Співробітники інституту електрозварювання, очолюваного академіком АН УРСР Є.Патоном, впровадили нові методи електрозварювання у виробництво танків та авіабомб. Під керівництвом академіка О.Богомольця в Уфі були створені ефективні препарати для лікування поранених бійців.

Глибокого патріотизму було сповнене у роки війни *кіномистецтво*. Продовжувалась робота над художніми фільмами, серед яких кращими були “Олександр Пархоменко” режисера Л.Лукова, “Як гартувалась сталь” М.Донського. Найвищим досягненням українського кіномистецтва у цей час можна вважати фільм “Райдуга” М.Донського за сценарієм Ванди Василевської. Цей фільм отримав “Оскара” – премію кіномистецтва США. Інший фільм М.Донського – “Нескорені” – одержав Золоту медаль на 7 Венеціанському міжнародному кінофестивалі (1946).

Новим явищем культурного життя стало *телебачення*. Перша передача Республіканського телебачення відбулася 5 листопада 1951 р. Її дивилися в 150 квартирах кияни по чорно-білих маленьких телеприймачах.

В *образотворчому мистецтві* знову, як і в роки громадянської війни, значні досягнення були в графіці. Кілька серій малюнків на теми війни виконав В.Касян (“У фашистській неволі”, “Українська боротьба”, “Відомсти!”).

У перші післявоєнні роки в Україні настала політико-ідеологічна реакція, що за ім'ям секретаря ЦК ВКП(б), який керував ідеологічною роботою в країні, отримала назву “жданівщина”. Брутальній критиці та обвинуваченням в “перекрученнях буржуазно-націоналістичного характеру” були піддані роботи істориків України “Корокий курс історії України”, “Нарис історії України”. Розпочалося цькування М.Рильського за його доповідь “Київ в історії України”, “Річниця Шевченка”, поетичні твори “Київські октави”. Журнал “Перець” звинувачувався у відсутності “гострої сатири на зовнішніх і внутрішніх ворогів”. Нищівній критиці було піддано у пресі вірш В.Сосюри “Любіть Україну”. Гострі нападки були спрямовані також на українських композиторів за використання традиційних українських тем. Оперу К.Данькевича “Богдан Хмельницький” критикували за те, що росіянам у ній відведено недостатньо помітне місце, а українські літературні журнали та енциклопедії звинувачувались у зосередженості на “вузьких” українських темах.

Фактор рецепційної естетики став визначальним у мистецтві: оскільки найдужче вражає людину розмір об'єкта, заохочувалася гігантоманія в усіх її проявах – в архітектурі, скульптурі, спортивних парадах і демонстраціях, літературі (роман, епопея), у кінематографі (історичні сюжети з документальними постатями в центрі). Загальна настанова на “грандіозність” сягала й провінційного культуротворення. Ось досить проникливий аналіз двох варіантів розпису Катерини Білокур “Цар-колос” (1947-1949), вписаних у культурно-мистецький контекст часу.

Коли К.Білокур створювала другий варіант “Царя-колоса”, скрізь: в архітектурі, в живописі, в повсякденному житті (плакати, газети, кіножурнали, радіопередачі тощо) – відбувалася ескалація помпезного, офіційного стилю подання та втілення “наших здобутків”, “наших успіхів”. У райцентрах серед кривих хаток, бур'янів та пасльонів будувалися незграбні, присадкуваті будинки “класичного” стилю з важкими цегляними чотиригранними колонами, оздоблені цементним орнаментом на антаблементах та між вікнами. Цей орнамент мав втілювати ідею загального добробуту – соняшникоподібні розетки, цементні плоди і квіти.

У ті часи всюди писався та цитувався постулат Мічуріна, що закликав до вольоваго втручання людини в сфери природи, і як ілюстрація до нього, у школах, на вулицях, в клубах, кінотеатрах, бібліотеках був розвішений портрет-плакат президента Всесоюзної Академії сільськогосподарських наук Т.Лисенка з колосом гіллястої пшениці. Цей важкий великий колос був

втіленою неправдою – соціальною, державною та людською. Не виключено, що цій неправді були протиставлені легенькі, тоненькі, “дикі” колоски “Царя-колоса” 1949 р. Протиставлені не навмисно, а скоріше інтуїтивно, в силу внутрішніх законів побудови художнього твору, законів художньої правди. Бо ж великий художник – не тільки співець краси і проголошувач істини, а й душа і совість народу, нації.

У кінці 1948 р. була розгорнута кампанія боротьби проти “низькопоклонства перед Заходом”, а згодом з “космополітизмом”. Відомі літератори єврейського походження (І.Стабун, Є.Адельгейм та ін.) були звинувачені в антипатріотизмі, схильні перед культурою Заходу, замовчуванні зв’язків культури українського і російського народів. Більшість з них згодом були репресовані.

Цензурування всього “не радянського”, “не соціалістичного” мало своїм наслідком витіснення з аналітико-мислительського процесу компаративно-критичних ресурсів, життєво необхідних для самооцінки і розвитку культури, суспільства в цілому. Такі критичні моделі “радянського” часопростору, перенасиченого “революційною” барвою, як, скажімо, створена І.Багряним у романі “Сад Гетсиманський” (1950), могли бути соціалізовані тільки за кордоном. Біографічний роман В.Сосюри залишився неопублікованим. Духотворні потенції культури чекали на своє визволення.

4. Українська культура у роки хрущовської “відлиги”.

“Шістдесятники” у культурі. Після смерті Сталіна (1953) почалася часткова лібералізація радянського режиму, яка отримала назву “відлига”. Вона дещо поліпшила умови розвитку культури в цілому.

У 1953 р. було здійснено перехід до обов’язкової семирічної *освіти*, у 1956 р. скасували плату за навчання у старших класах. Проте не вистачало шкільних приміщень. Третина шкіл проводила заняття в дві, а то й три зміни.

У квітні 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла закон про реформування шкільної освіти. Замість семирічної обов’язкової було організовано восьмирічну школу, яка давала учням загальноосвітні та технічні знання. Цей закон надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання і фактично був використаний для русифікації українського шкільництва.

Наприкінці 50-х рр. почалася організація шкіл-інтернатів, де навчалися сироти, діти інвалідів, малозабезпечених батьків та самотніх матерів.

Визначним педагогом і громадським діячем цього часу був директор Павлівської середньої школи на Кіровоградщині, заслужений вчитель УРСР, член-кореспондент Академії педагогічних наук Василь Олександрович Сухомлинський. Основну увагу він звертав на індивідуальне виховання, врахування особистості учня.

У повоєнні роки була проведена реорганізація вищих навчальних закладів, кількість яких скоротили, хоча число студентів збільшилося. На базі вузів при великих промислових підприємствах та в місцях зосередження студентів-заочників було організовано загальнотехнічні та загальнонаукові факультети. Майже половина студентів навчалася на заочних та вечірніх відділеннях, що в цілому негативно впливало на рівень фахової підготовки. Недоліком навчально-виховного процесу була його надмірна заідеологізованість.

Певні досягнення були в цей час у *науці*. Розширилася мережа науково-дослідних установ. У 1956 р. утворилася сільськогосподарська академія. Українські вчені чимало зробили для розвитку ракетної техніки, космонавтики, використання атомної енергії в мирних цілях. У 1956 р. генеральним конструктором будівництва космічних кораблів став виходець із Житомирщини С.Корольов. Широке визнання як конструктор турбореактивних двигунів здобув академік А.Люлька. Одним із творців атомної бомби був генерал-лейтенант М.Духов. Розвитку кібернетики в Україні сприяла організація у 1957 р. Обчислювального центру АН УРСР, перетвореного згодом на Інститут кібернетики. Його досягнення пов'язані з ім'ям В.Глушкова, першого і беззмінного впродовж 20 років (з 1962) директора інституту. Найбільшим науковим центром республіки залишалася Академія наук УРСР, яку з 1962 р. очолює Б.Патон. Помітною подією в культурному житті республіки стало видання “Української радянської енциклопедії” в 17 томах. Було також видано “Радянську енциклопедію історії України” в 4 томах, завершено публікацію 26-томної “Історії міст і сіл Української РСР”, у створенні якої взяли участь понад 100 тис. авторів.

Лібералізація і десталінізація створили сприятливі умови для розвитку *літератури*. Значним досягненням української прози став цикл романів М.Стельмаха “Велика рідня”, “Кров людська – не водиця”, “Хліб і сіль”. Особливу популярність у повоєнні роки здобула творчість О.Гончара, автора трилогії “Прапорonoсці”. Романом “Вир” назавжди вписав в історію української літератури своє ім'я Григорій Тютюнник. Видатним явищем в українській літературі стала опублікована в 1956 р. кіноповість О.Довженка

“Поєма про море”. Збагачували поезію і прозу твори А.Малишка, П.Загребельного, Ю.Смолича, Ю.Збанацького та інших талановитіших літераторів.

На розвиток української культури, на громадське життя в Україні суттєво вплинула нова генерація талановитих митців, які одержали назву “шістдесятників”. Доба “шістдесятництва” стала в українській культурі часом духовної мобілізації поетичних (в широкому значенні) сил, оскільки саме тоді, незважаючи на панування офіційної ідеології, були сформовані ідеї і символи, котрими встановлювалися дистантні зв’язки сучасності з бурхливим культурним життям 20-х років.

“Шістдсеятники” – це рух творчої молоді, яка розробляла оригінальну тематику, виступала проти фальші, елейності у відбитті дійсності, відстоювала українське національно-культурне відродження і стала ядром духовної опозиції в Україні. Серед її лідерів були поети Василь Симоненко, Микола Руденко, Ліна Костенко, Василь Стус, Іван Світличний, Дмитро Павличко, Іван Драч, Євген Сверстюк, Борис Олійник, критик Іван Дзюба, публіцист В’ячеслав Чорновіл, художники Алла Горська, Людмила Семикіна, Опанас Заливаха та ін. Зокрема, інтерес читачів викликали збірки поезій Ліни Костенко “Проміння землі” (1957), “Вітрила” (1958), “Мандрівки серця” (1961). Побачила світ перша збірка В.Симоненка “Тиша і грім” (1962), що стала водночас його останньою прижиттєвою книгою. Позитивні відгуки в 1962 р. одержали перші збірки поезій І.Драча “Соняшник” та М.Вінграновського “Атомні прелюди”. Вже у 1962-1963 рр. шістдесятників піддали критиці, твори багатьох із них перестали друкувати, але вони поширювалися шляхом самвидаву в середовищі національно свідомої інтелігенції.

Необхідно зрозуміти, що хрущовська “відлига” не була таким вже сприятливим часом для української культури. Давши легший подих цій культурі, вона під виглядом боротьби проти абстракціонізму й формалізму нищила живу творчу думку. Не випадково представники української діаспори називали цей період “хрущовською зморою”. Уже на початку 60-х рр. “відлигу” поступово було згорнуто і розпочато переслідування кращих представників української інтелігенції. Це викликало низку акцій протесту з боку “шістдесятників”, які ще залишалися на волі. Ціла кампанія переслідування була організована проти одного з найвідоміших опозиціонерів – І.Дзюби, автора популярної “самвидавчої” роботи “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, написаної після арештів. У “самвидаві”

поширювались есе В.Мороза (“Хроніка опору”, “Із заповідника ім.Берії”), твори Є.Сверстюка (“Собор у риштованні”), М.Осадчого (“Більмо”), І.Калинця, В.Стуса та інших, а також листи-протести до партійних і державних керівних органів, проти нищення пам’яток української культури, проти репресій, проти русифікації.

“Шістдесятники” стали інтелектуально-духовним підґрунтям подальшого руху опору в республіці, передтечею і першими представниками правозахисного руху в Україні – дисидентства.

У другій половині 50-х – 60-х рр. позжавилося *театральне життя*. Хоча кількість театрів в Україні зменшилася з 80 у 1958 р. до 61 у 1965 р., кількість глядачів зросла. Провідними театрами були ім. І.Франка в Києві, ім. Т.Шевченка в Харкові, ім. М.Заньковецької у Львові, ім. Лесі Українки у Києві, Київський театр опери та балету. Велику популярність здобула п’еса О.Коломійця “Фараони”, плідно працювали драматурги М.Зарудний, В.Минко.

Процес розвитку української *музики* в 50-60-ті рр. характеризується удосконаленням усіх її жанрів, створенням нових опер, оперет, балетів, симфоній та пісень. В Україні з’являється блискуче сузір’я чудових оперних співаків і співачок: Д.Гнатюк, А.Солов’яненко, Є.Мірошніченко, А.Мокренко, Д.Петриненко.

Українська національна музика має значні досягнення й у галузі масової пісенної творчості. Популярними в народі стали “Пісня про рушник” на вірші А.Малишка, “Впали роси на покоси”, “Два кольори” на слова Д.Павличка, “Марічка” М.Ткача, “Чорнобривці” М.Сингаївського, мелодії П.Майбороди, О.Білаша.

Здобутки мало і *кіномистецтво* України. До середини 50-х рр. фільми по 1-2 на рік випускала лише Київська кіностудія. У часи “відлиги” студія щорічно випускала близько 20 картин. Популярність здобули фільми “Гадюка” В.Івченка, кінокомедія “Королева бензоколонки”, “Ключі від неба”. Найвизначнішим досягненням українського кіно став фільм С.Параджанова “Тіні забутих предків”, поставлений за повістю М.Коцюбинського, який вражав надзвичайною силою художньо-поетичного проникнення в глибини народного життя, його драматичні й трагічні аспекти. Визначним явищем українського кіно стала творчість Ю.Ілленка, Л.Осики, К.Муратової, Л.Бикова, О.Фіалка, О.Савченка. Скарбницю українського кіно поповнили такі видатні стрічки, як “Камінний хрест”, “Вечір на Івана

Купала”, “Білий птах з чорною ознакою”, “Криниця для спраглих”, “Соломія Крушельницька”, “Меланхолійний вальс”, “Розпад”, “В бій ідуть тільки старики” та ін. Про зростання міжнародного авторитету українського кіно свідчить той факт, що в 1965 р. фільми “Тіні забутих предків” та “Білий птах з чорною ознакою” одержали призи на міжнародних фестивалях, що утвердило високий професійний і мистецький рівень українського кінематографу.

Основною темою *образотворчого мистецтва* у цей час був героїзм, подвиги воїнів, трудівників тилу в період Великої Вітчизняної війни. Серед них картини С.Беседіна “Визволення Києва”, В.Костецького “Повернення”. Великої популярності набула картина Т.Яблонської “Хліб”, де показано життєві образи трудівників повоєнного села.

Попри перегини “кукурудзяної епопеї”, певні ознаки пробудження культурного життя відбуваються на селі. З’являється цікавий феномен жінок-художниць з народу, творчість яких справляла велике враження і на фахівців-мистецтвознавців. Щоправда, цей рух так і не став справді широким, як намагалися представити його у своїх рецензіях і звітах про культурну роботу на селі місцеві функціонери від культури. Але твори художниць-примітивісток (К.Білокур, М.Примаченко, В.Павленко, А.Собачко-Шостак) справді являють собою цікавий феномен народного мистецтва.

Ситуація у сфері культури різко змінилася з відставкою М.Хрущова і приходом до влади в СРСР Л.Брежнєва (1964). Почався поворот до неосталінізму, що супроводжувався репресіями, утисками та переслідуваннями багатьох видатних майстрів культури. Інтенсифікувався процес русифікації, що обґрунтувалося теорією “зближення націй” і перетворення їх на нову історичну спільність – радянський народ. Сплеск репресій у 1965 – 1966 рр. супроводжувався досить масштабним ідеологічним поворотом. Газети зарясніли статтями, спрямованими проти “буржуазної ідеології” та “українського буржуазного націоналізму”. Пожорсткішала цензура. ЦК КПУ ухвалив ряд “закритих” постанов, що стосувалися виправленням “ідеологічних помилок” у роботі деяких журналів (“Вітчизна”, “Жовтень” та ін.), кіностудії ім. О.Довженка. Тривала прихована ідеологічна чистка редакцій газет, журналів, видавництв, інститутів гуманітарного профілю АН УРСР. Усе це нагадувало сталінські ідеологічні чистки 40-50-х рр., хоча, зрозуміло, не могло зрівнятися з ними за масштабами та інтенсивністю.

Однак у суспільному житті ще відбувалися процеси, які можна вважати інерцією “відлиги”. Репресії не були зустрінуті “загальнонародним схваленням”, як у попередні роки, більше того, саме з кола шістдесятників почалися протести. 4 вересня 1965 р. у київському кінотеатрі “Україна” під час прем’єрного показу кінострічки С.Параджанова “Тіні забутих предків” І.Дзюба, В.Стус, В.Чорновіл та ін. організували щось на зразок демонстрації протесту проти арештів. Навесні 1966 р. під час судового процесу над діячами самвидаву у Львові відбувалися вже справжні демонстрації біля будинку суду на підтримку підсудних. До ЦК КПУ, прокуратури, КДБ, ЦК КПРС відправлялися колективні та індивідуальні петиції на захист репресованих, підписані здебільшого представниками інтелігенції. Серед їх авторів нерідко були відомі вчені, митці, письменники. Ці листи протесту розповсюджувались у самвидаві, потрапляли за кордон.

Партійна верхівка України, безумовно, підтримуючи лінію Москви, в той же час намагалась використовувати настрої громадськості у власних інтересах, у боротьбі з центром за більший обсяг влади у республіці. Гірка пілюля 1965 – 1966 рр. була підсоложена заходами, спрямованими на підвищення статусу української мови. Вищі навчальні заклади отримали директиву щодо ширшого впровадження української мови у викладання. Явно з дозволу “верхів” на V з’їзді письменників України (листопад 1966) було піднято мовне питання, і його обговорення стало справжньою подією в громадсько-культурному житті республіки. Апогеєм цієї “малої відлиги” став вихід 1969 р. книги П.Шелеста “Україно наша радянська”, яка викликала незадоволення Москви своїми національними мотивами. Цей досить примітивний ідеологічно-публіцистичний трафарет не тільки став демонстрацією уваги партійного керівництва республіки до її специфічних інтересів, а й відіграв роль віхи, яка вказувала інтелігенції межі можливого у висвітленні національного питання.

Та період загравань з інтелігенцією закінчився 1968 р. У квітні цього року до Л.Брежнєва (генсека ЦК КПРС), О.Косигіна (Голови Ради міністрів СРСР) та М.Підгорного (голови президії Верховної Ради СРСР) надійшов лист-петиція з України, спрямований проти порушення “норм соціалістичної демократії” (йшлося про арешти інакодумців в Україні та Москві). Листа підписали 139 осіб, серед них члени-кореспонденти АН УРСР, доктори і кандидати наук, відомі митці, літератори. Хоча лист мав цілком прорадянський зміст і спрямованість, його авторів почали переслідувати: їх звільняли з роботи, виключали з партії, “проробляли” на зборах колективів тощо. Реакція влади була неадекватно жорстокою. Коли влітку 1968 р.

війська країн Варшавського договору на чолі з СРСР вторглися у Чехословаччину, щоб придушити там процес демократизації, стало зрозумілим: радянське керівництво остаточно перейшло на рейки неосталінізму.

У березні 1969 р. ЦК КПУ ухвалив постанову “Про підвищення відповідальності керівників органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що друкуються, та репертуар”. Вона встановлювала персональну відповідальність керівників усіх структур ідеологічного циклу за ідейно-політичний зміст діяльності, зобов’язувала їх виступати у першу чергу проти будь-яких проявів “буржуазної ідеології” і, зрозуміло, “націоналізму”. Тоді ж була ухвалена подібна постанова, що стосувалася кінематографу. З цього часу ідеологічний контроль за діяльністю інтелігенції став майже тотальним. Письменників, митців, учених картали в пресі і на зборах творчих спілок за “аполітичність”, “ідейну незрілість”, “формалізм”, “націоналізм” тощо.

5. Кризові явища у культурі 70-х – 80-х рр. Дисидентський рух в Україні та його вплив на культурний розвиток.

Особливо неосталіністські процеси посилилися, коли керівником республіки став В.Щербицький (1972 – 1989 рр.). Були прийняті спеціальні постанови уряду СРСР (1978 і 1983 рр.), де вчителям російської мови в Україні встановлювалось 15% надбавки до ставок; класи, у яких було понад 25 дітей, на уроках російської мови поділялися на групи. Вивчення російської мови стало обов’язковим, а українська вивчалася за бажанням. Різко зменшилася кількість літератури, що видавалася українською мовою. У 1970 р. за назвами кількість книжок, брошур, виданих українською мовою, склала лише 38,2 %. Репертуар кінотеатрів на 99% був російськомовний. Несправедливій жорсткій критиці був підданий і класик української літератури О.Гончар за роман “Собор” (1968), який присвячувався темі збереження національної духовної спадщини і до початку перебудовчих процесів був велучений з літературного процесу. Підставою для цього була правдива картина культурного зубожіння і деформацій духовного життя за радянської доби. Автор викрив порочну практику варварського ставлення до культури і природного середовища в сучасній йому Україні. Відверто змальовано причини і наслідки масового виїзду молоді з сіл, екологічні наслідки

утворення штучних “морів”, засилля бездумного кар’єризму та волюнтаризму.

Передова частина української інтелігенції продовжувала чинити опір пануючій радянській ідеології. У самвидаві циркулювали десятки невеликих політико-публіцистичних розвідок, листів протесту, літературно-художніх творів.

Самвидав виконував функцію не тільки паралельного духовного простору, над яким були невідомі офіційні структури. Він одночасно став організаційною інфраструктурою й найголовнішим проявом дисидентського руху. Термін **“дисидент”** був занесений із Заходу і вживався для визначення *інакодумців, які в тій чи іншій формі відкрито висловлювали свої погляди, що не збігалися з офіційною політикою*. Головними центрами дисидентства були Київ і Львів. Відкриті прояви інакомислення спостерігалися також у Дніпропетровську, Луцьку, Івано-Франківську, Одесі, Тернополі та інших містах. 1970 р. у Львові почав виходити самвидавчий журнал “Український вісник”, котрий друкував заборонені офіціозом твори, подавав інформацію про події суспільно-політичного життя, що замовчувалися офіційною пресою, наводив хроніку репресій проти дисидентів. Головним редактором видання був В.Чорновіл, йому допомагали Я.Кендзьор, М.Косів, О.Антонів та ін. У 1970-1972 рр. вийшли шість номерів “Українського вісника”. Поява журналу була важливою подією для дисидентського руху, оскільки сприяла його організаційній консолідації. У січні 1972 р. в Києві, Львові та деяких інших містах України було заарештовано близько двох десятків чоловік, найактивніших дисидентів: В.Чорновола, І.Світличного, Є.Сверстюка, І.Геля та ін. Навесні 1972 р. була проведена нова серія арештів серед дисидентів. У слідчих ізоляторах, за різними підрахунками, на цей час перебувало від 70 до 122 чол., яких звинувачували за політичними статтями. Арешти супроводжувалися повальними обшуками, допитами сотень свідків, переслідуванням родин інакодумців та їх друзів. Декого з арештованих примусили прилюдно покаятися в “антирадянщині” і створити таким чином украй негативний образ інакодумців. У результаті цього погрому майже повністю був паралізований самвидав. Припинилося видання “Українського вісника”. Більшість активних дисидентів опинилася у таборах для політичних в’язнів.

Паралельно розгорнулася шалена ідеологічна боротьба з “українським буржуазним націоналізмом”, яку очолив новий секретар ЦК КПУ з питань ідеології В.Маланчук. За звичним сценарієм почалися переслідування

інтелігенції, винної у названих “гріхах”. Звертатися до національної проблематики у творчості і науці стало просто небезпечно, віталось тільки розроблення тем, присвячених дружбі народів і благотворному впливу російського народу на інші нації СРСР. З тематичних планів видавництва початку 70-х рр. було знято 157 назв книжок, де ідеологічні куратори знайшли хоча б натяк на “націоналізм” та інші відхилення від партійної лінії.

Найнаочніше реакційність внутрішньополітичного курсу проявилась у переслідуванні інакомислення. У 1975 р. на Нараді з питань безпеки і співпраці в Європі, що відбулася у Гельсінкі, СРСР зобов’язався дотримуватися гуманітарних статей заключного акта Наради, які, зокрема, передбачали неприпустимість переслідування громадян за їх переконання. У листопаді 1976 р. в Україні утворилася громадська група сприяння виконанню гельсінських угод. До неї ввійшли відомий письменник М.Руденко (керівник групи), письменник-фантаст О.Бердник, правозахисники та колишні політичні в’язні О.Мешко, Л.Лук’яненко, І.Кандиба та ін. – всього 10 чол. Це була перша в республіці позаофіційна група, яка прагнула діяти тільки легально і підкреслювала, що не переслідує політичних цілей. Своїм завданням члени групи вважали інформування урядів країн – учасниць Гельсінської наради про дотримання урядом СРСР і відповідними республіканськими структурами обіцянок у галузі прав людини. УГГ, яка діяла цілком у рамках радянської конституції та підписаних СРСР міжнародних угод, стала об’єктом жорстких переслідувань і репресій. З тридцяти семи членів групи протягом 1977 – 1985 рр. 23 були засуджені за політичними і кримінальними статтями (завжди за сфальсифікованими звинуваченнями) та відправлені в табори і на заслання, шестеро позбавлені радянського громадянства. Три члени групи – В.Стус, О.Тихий та Ю.Литвин – загинули у таборах.

Ідеологізувалися усі види *мистецтва*. Митців привчали мислити не стільки художніми образами, скільки політичними категоріями. Через несприйняття догматичного мислення у 1980 р. вдався до самогубства талановитий письменник Григорій Тютюнник, у 1981 р. – В.Близнець. Із спілки письменників України під час чистки було виключено І.Дзюбу, Б.Чичибабіна, вислано за кордон В.Некрасова. По-варварськи було знищено шестиметровий вітраж роботи А.Горської, Л.Семикіної, О.Заливахи у Київському університеті. А.Горська загинула за невідомих обставин. В доробку художниці-кераміста Г.Севрук були твори, що належали до “Козацького циклу”, але в період застою ця тема виявилась забороненою, і

талановитого митця виключили зі Спілки художників України, її творчість цілком ігнорувалась.

У 1984 р. була здійснена спроба реформувати *освіту*. Посилювалася ідеологізація школи, запроваджувалося навчання з 6 років, 8-річні школи реорганізувалися у 9-річні, середні в 11-річні. Характерними рисами освіти в Україні були уніфікація, ідеологізація, жорсткий партійний контроль, заорганізованість навчально-виховного процесу, ігнорування національного фактора. На початку 80-х рр. стало помітно, що рівень підготовки фахівців відстає від світового. У *науковій сфері* проявляється застій, мали місце упущені можливості, накопичилося чимало невирішених проблем, недоліків, які призводили до уповільнення фундаментальних розробок, втрати передових позицій у світовій науці. Однак були й певні досягнення. Значний імпульс у своєму розвитку одержали атомна енергетика, науки про Землю. Зусиллями вчених у складі АН УРСР створено найбільший у світі центр наукових досліджень у галузі зварювання металів, зварних конструкцій і нових металургійних методів добування високоякісних та особливо чистих металів і сплавів. Помітним внеском у розвиток науки стали дослідження українських учених у галузі ливарного виробництва, матеріалознавства, фізико-хімічної механіки, матеріалів та надтвердих матеріалів. Прискоренню технологічного впровадження найперспективніших результатів фундаментальних досліджень сприяли науково-технічні комплекси та інженерні центри, створені в АН УРСР у середині 80-х рр. Найпотужнішими серед комплексів були міжгалузеві НТК “Інститут електрозварювання ім. Є.Патона”, “Інститут проблем матеріалознавства”, “Інститут кібернетики ім. В.Глушкова”, “Інститут надтвердих матеріалів”. Протягом 1970-1985 рр. понад 13 тис. наукових розробок учених Академії наук УРСР було запроваджено у виробництво.

Одночасно управління наукою все більше монополізувалося невеликою групою вчених-адміністраторів із Москви та Ленінграда, які, зімкнувшись із владними структурами, мали вирішальний вплив в Академії наук СРСР. У руках останньої зосереджувалася основна науково-виробнича та видавнича база, інформаційні канали та формування наукових напрямів. За таких умов навіть незначні прояви опозиційності в середовищі науковців жорстоко каралися. Так, у 70-ті рр. в результаті чергової ідеологічної чистки за невчинені злочини було позбавлено роботи ряд працівників інститутів хімії полімерів, теоретичної фізики, археології, історії, літератури, фольклору та етнографії, психології, нафти і газу та ін. Немало наукових україномовних

журналів, що почали видаватися під час “відлиги”, вже виходили російською мовою.

Усі ці негативні явища в суспільному житті камуфлювалися під яскравими плакатами з гаслами про “розум, честь і совість” тощо, святковими демонстраціями, військовими парадми та бутафорними театралізованими виставами на кшталт помпезного святкування нібито 1500-річчя Києва.

Напротивагу застійним явищам оригінальність, національний колорит рельєфно виявились у *музично-пісенній творчості* композитора В.Івасюка, ансамблю “Смерічка”, співаків В.Зінкевича, Н.Яремчука. Величезну популярність здобула у 70-80-ті рр. співачка Софія Ротару.

У 70-80-ті рр. *українська література* поповнюється творами одного з натхненників шістдесятництва, відомого письменника О.Гончара (“Циклон”, “Твоя зоря”, “Берег любові”, “Чорний яр”), романами і повістями М.Стельмаха (“Чотири броди”, “Дума про тебе”), П.Загребельного (“Розгін”, “Роксолана”), В.Дрозда (“Катастрофа”), В.Земляка (“Лебедина згряя”). Інтерес громадськості викликала творчість романістів історичного спрямування Р.Іваничука, Ю.Мушкетика, Р.Федоріва, Р.Іванченко. Українську поезію збагатили новаторські твори І.Драча, Д.Павличка, В.Голобородька, Л.Костенко, А.Малишка.

Письменники України попри всі труднощі, переслідування і репресії продовжували працювати над історичною та сучасною тематикою. Г.Снегірьов підготував у 70-ті рр. повість “Ненько моя, ненько” про процес “СВУ”, яка вийшла за кордоном. Справжнім шедевром був видрукуваний 1980 р. віршований роман Ліни Костенко “Маруся Чурай”, що в яскравих образах змальовує епоху Б.Хмельницького. В центрі твору – народна поетеса і співачка полтавка Маруся Чурай, авторка багатьох пісень, що здобули велику популярність серед людей.

Але в існуючій тоді системі цінностей їх творчість нерозривно пов’язувалася зі “здобутками радянської соціалістичної культури”. Обізнаність же зі справжнім кризовим станом справ у всіх сферах життя радянського суспільства була для більшості людей недосяжною.

6. Культура УРСР у 1985-1991 рр.

Перебудова радянського суспільства в останні роки функціонування СРСР не стала прикладом до змін в Україні. Тут продовжувалася політика попередніх років правління за моделлю Л.Брежнєва і М.Суслова, яка передбачала денационалізацію і духовне спустошення. Цю політику підтримував перший секретар ЦК КПУ В.Щербицький. В Україні активно поширювалася русифікація, катастрофічно зменшувалася кількість шкіл з українською мовою навчання, у вузах українською мовою читалося близько 5% лекцій. На 1988/89 навчальний рік не залишилося жодної української школи в Донецьку, Чернігові, Харкові, Луганську, Одесі, Миколаєві. Українські театри перейшли на так званий двомовний режим. Частка українців зменшилася з 76,8% у 1959 р. до 72,6% у 1989 р., тоді як частка росіян збільшилася з 16,9 до 22%. Українська мова витіснялася з усіх сфер суспільного життя, духовне життя занепадало.

Розбудив Україну Чорнобиль. Все, що робилося в дні після аварії на ЧАЕС керівництвом центральних органів СРСР і України, було злочином перед людством і зокрема перед українським народом.

Першими, хто подав голос на захист збереження української культури, навколишнього середовища, відродження правдивої історії України, були письменники. Широкий резонанс у суспільстві мали виступи О.Гончара, І.Дзюби, І.Драча, В.Дрозда, В.Яворівського, Ю.Щербака, Б.Олійника і багатьох ін. Ґрунтовний аналіз занепаду української культури зробив О.Гончар на Всесоюзній творчій конференції у Ленінграді 1 жовтня 1987 р. На всесоюзну трибуну було винесено проблему засилля атомних станцій в Україні, висловлено протест проти планового будівництва АЕС поблизу Чигирини і в Криму, вказано на загрозу екології від реалізації проекту каналу Дунай – Дніпро, який мав перегородити увесь Дніпровсько-Бузький лиман, від чого гирло Дніпра перетворилося б на величезне смердюче болото. О.Гончар висловив думку, що література і наука повинні спільно з гуманістичних позицій трудитися в ім'я людини.

Значною подією цього періоду було проведення у вересні 1986 р. у Львові міжнародного симпозіуму “І.Франко і світова культура”, присвяченого 130-й річниці від дня народження письменника та виходу в світ 50-го видання його творів. У ньому взяли участь провідні славісти, письменники і перекладачі з країн Західної Європи і США. В грудні цього ж року на Львівщині відзначалися 175-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича і 150-річчя виходу в світ альманаху “Русалка Дністрова”. У 1987 р. за ініціативою

ЮНЕСКО в усьому світі святкувався сторічний ювілей від дня народження одного з визначних українських акторів і режисерів Леся Курбаса. До цієї дати в с. Скала на Тернопільщині, де Курбас провів дитячі роки, було відкрито музей, організовано наукові конференції у Львові, Тернополі, Харкові, Одесі, відкрито меморіальні дошки у Львові і Києві. Саме в цей час на пленумі Спілки письменників України вперше було оприлюднено інформацію про голодомор 1932-1933 рр., яка замовчувалася впродовж десятків років.

У червні 1989 р. під Неаполем за участю провідних українських учених з діаспори та України, відомих славістів Європи було засновано міжнародну асоціацію україністів (МАУ), президентом якої став відомий літературний критик І.Дзюба. А через кілька днів у Львові відновило свою діяльність Наукове товариство ім. Т.Шевченка.

Знаменною подією загальнокультурного значення стало видання українською мовою з весни 1990 р. журналу “Кур’єр ЮНЕСКО”.

У наступні роки було багато зроблено для відродження історичної пам’яті, повернення народові культурної спадщини попередніх поколінь. У 1990-1991 рр. окремими виданнями побачили світ праці М.Костомарова, Д.Яворницького, Л.Єфименко, М.Грушевського, І.Крип’якевича, Д.Дорошенка, Д.Донцова та ін. Вийшов збірник пісень українських січових стрільців, матеріали до історії визвольних змагань 20-50-х рр. ХХ ст. Видано багато мемуарної літератури. На екранах з’являються фільми С.Параджанова, Ю.Ілленка, К.Муратової.

У 1989 р. Верховна Рада прийняла “Закон про мови в Українській РСР”, яким українська мова оголошувалася державною. При цьому реалізація Закону наштовхнулася на ускладнення, пов’язані з небажанням змінювати мову ділового спілкування більшістю установ. Українська мова за інерцією сприймалася ще як провінційна та селянська, слабо розвинена і взагалі неprestижна.

Роль авангарду в розвитку української культури, ліквідації “білих плям історії” відіграла Спілка письменників України та її центральний орган – газета “Літературна Україна”. Публіцистика зайняла провідні позиції. Почали друкуватися заборонені раніше твори В.Винниченка, М.Грушевського, М.Зерова, М.Хвильового, О.Ольжича, інших репресованих поетів і письменників, представників української діаспори.

Поступово змінилися акценти в питаннях віровизнання, проголошено забезпечення права свободи совісті. Почалася відбудова багатьох запустілих, використовуваних як господарські споруди і просто недоруйнованих протягом 20-80-х рр. церковних приміщень, легалізували свою діяльність українські греко-католики, відновився рух серед православних щодо відновлення незалежності української православної церкви від Московського патріархату.

У галузі освіти було взято курс на її гуманізацію, засвоєння учнями й студентами загальнолюдських цінностей. Проте фінансування цієї сфери було недостатнім.

Суттєві зрушення відбулися в історичній науці. По-новому було розглянуто і досліджено події Визвольної війни українського народу середини XVII ст., діяльність І.Мазепи, М.Грушевського, В.Винниченка, С.Петлюри та інших видатних громадсько-політичних діячів України.

Продовжувала зростати кількість науковців. Їх число досягло у 1989 р. 220 тис. чол. (з них 6,8 тис. доктори наук і 73,7 тис. – кандидати наук). Перевага надавалась прикладним дослідженням за рахунок фундаментальних. При цьому 90% технологічних розробок не впроваджувались у виробництво.

Значною подією в культурному житті України стало проведення Першого фестивалю “Червона рута” (Чернівці, 1989 р.), який відбив зацікавленість значної частини української молоді в процесах відродження і самобутнього розвитку української популярної музики.

7. Сучасна культура України.

Проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.) і розбудова самостійної держави Україна створили принципово нові, формально цілком сприятливі умови для розвитку культури. 19 лютого 1992 р. Верховна Рада України ухвалила “Основи законодавства про культуру”, яким передбачені заходи щодо подальшого розвитку української національної культури. Того ж року була розроблена Державна національна програма “Українська освіта в XXI ст.”, а Верховною Радою прийнято “Закон про освіту”. В цих документах передбачена демократизація освітньої сфери, посилення технічного забезпечення шкіл, видання підручників, створення університетських комплексів, мережі

ліцеїв. Певних успіхів досягнуто у поступовому переведенні на україномовний режим середньої та вищої школи. За перші три роки незалежності кількість першокласників, які навчалися українською мовою, зросла з 43,5% до 67,7%. Відкрито значну кількість приватних гімназій, ліцеїв, навіть ВНЗ.

Однак важко судити про те, наскільки в цілому поліпшилася якість отримуваної в Україні освіти, а якісні показники значно важливіші від кількісних. Реальна переоцінка застарілих цінностей радянської доби в широких колах українського суспільства безпосередньо залежить від якісної переорієнтації освітніх процесів, упровадження відповідних сучасним потребам методик і технологій. У цьому напрямі в загальнонаціональних масштабах вже зроблено чимало, однак ще більше належить зробити у найближчому майбутньому. Ще у 1992 р. було відновлено діяльність Києво-Могилянської академії – навчального закладу нового типу, де викладання і навчання ведеться українською та англійською мовами. Здійснюється перехід на треступеневу підготовку: бакалавр, спеціаліст, магістр. ВНЗ стають більш автономними. У системі Національної академії наук України створено декілька нових наукових інститутів: Інститут української археографії, Інститут української мови, Інститут народознавства. Однак низький рівень фінансування призвів до того, що наукові установи втратили до 50% свого складу. Вже протягом цілого десятиліття спостерігається “відплив” частини інтелектуальної еліти у країни з більш сприятливими умовами життя.

Взагалі фінансово-матеріальні ускладнення в усіх сферах сучасного життя досить негативно впливають на суспільні настрої широких кіл громадськості та кожного конкретного громадянина, часто породжуючи соціальний песимізм, зневіру в можливість принципового поліпшення стану справ у близькому майбутньому, а відтак – і соціальну апатію, яка нерідко виливається у протиправну поведінку. На жаль, досі більшість громадян ще почувають себе “споживачами” тих чи інших благ, не даючи собі ніякого звіту в питанні про їх створення, що є одним з рудиментів “радянського” способу мислення. Живучи за рахунок продажу природних ресурсів за кордон, що мало місце за часів “застою”, ми звикли очікувати звідкись певних матеріальних благ. Неможливість постійно існувати в такому “режимі” призвела до розвалу Радянського Союзу. Сьогодні ніхто не допоможе українцям вийти з кризи, крім нас самих. Для цього необхідні усвідомлення спільності нашої біди і об’єднання зусиль для її подолання. Намагання багатьох наших сучасників вирішити свої проблеми виключно самотужки реального вирішення цих проблем не принесуть, усі ми пов’язані

спільністю історичної долі. Природна закономірність кризових періодів в історії різноманітних суспільств полягає в тому, що істотне поліпшення ситуації відбувається тоді, коли це суспільство усвідомлює спільність поставленої часом проблеми і поєднує доти розрізнені зусилля в одному напрямі. Так було в усі часи, в усіх народів. Сучасне українське суспільство не є винятком з цього правила. Тому кризовий стан об'єктивно відбиває тривання процесів утворення в Україні повнокровної політичної нації після довгого періоду бездержавного існування.

Об'єднати населення України у життєспроможну націю може патріотично налаштована еліта, здатна на самопожертву і безкорисливе служіння суспільним ідеалам. У зв'язку з цим до істотних культурно-політичних зрушень у незалежній Україні слід віднести запровадження системи президентських нагород 1995 р. як форму консолідації нової, справді національної еліти. Окрім Почесної відзнаки Президента, затверджено орден Богдана Хмельницького, відзнаку “За мужність”, орден Ярослава Мудрого, орден княгині Ольги. Серед нагороджених діячів культури і освіти багато достойних цих почесних відзнак непересічних особистостей, наших сучасників.

Незважаючи на економічну кризу та інші негаразди, значних успіхів за роки незалежності досягли українські спортсмени. У цьому можна бачити продовження кращих традицій попереднього часу (з 639 олімпійських медалей, завойованих радянськими спортсменами, на рахунку українських – 444, в тому числі 196 золотих). Успішно виступили українські спортсмени на Олімпійських іграх в Атланті (США, 1996 р.). За підсумками змагань Україна увійшла в десятку кращих спортивних держав світу.

Скромнішими є успіхи сучасного українського *кіномистецтва*. Вийшло багато документальних фільмів, присвячених, в основному, історичному минулому України. Створено декілька багатосерійних фільмів, серед них “Сад Гетсиманський” за мотивами творів І.Багряного, “Пастка” (за І.Франком), телесеріал “Роксолана” та ін. На 34-му кінофестивалі в Сан-Ремо українському фільму “Ізгой” (за мотивами повісті А.Дімарова, режисер В.Савельєв, продюсер А.Браунер, ФРН) присуджено Гран-прі. На жаль, більшість талановитих українських кіноакторів сьогодні зайняті в інших сферах діяльності (театр, реклама, телебачення). Деякі з них знімаються у фільмах іноземних кіностудій. Нещодавно подією в кіномистецькому житті не тільки Польщі, а й України стала історико-пригодницька картина за мотивами твору Г.Сенкевича “Вогнем і мечем” за участю кількох

українських акторів, включаючи й Б.Ступку. Створюються українсько-російські, українсько-французько-російські (“Схід-Захід”) та інші кінокартини. Закінчилися зйомки українсько-китайської кіноверсії повісті М.Островського “Як гартувалася сталь”, надзвичайно популярної в Китаї з його давніми традиціями подолання різноманітних кризових періодів і надзвичайно корисної нам у наших скрутних умовах. Цей фільм знімався на українській кіностудії, на українській землі повністю українським акторським складом. У 2000 р. завершилися зйомки на кіностудії ім. О.Довженка суто української масштабної кінострічки, присвяченої гетьманові І.Мазепі (“Молитва за Україну; режисер Ілленко); відзнято кіноекранізацію роману П.Куліша “Чорна рада”, готується українська кіноверсія “Пригод бравого солдата Швейка”.

Продовження розвитку сучасного *театрального мистецтва* в Україні пов’язане передусім з діяльністю таких яскравих режисерів, як Р.Віктюк, Б.Жолдак, С.Данченко, Б.Шарварко.

Позитивним моментом у роботі державного *телебачення* стала трансляція художніх фільмів і телесеріалів українською мовою, перекомутація з 1995 р. УТ на канал, що раніше займало ОРТ, хоча робота Першого Національного мала б здійснюватися на значно кращому, ніж досі, рівні. Суттєво змінило зміст своїх програм Українське радіо. Вони стали професіональними, національно спрямованими. Проте зростає комерціалізація засобів масової інформації – газет, каналів телебачення, радіостанцій, серед яких значна частина орієнтується на маловибагливого і дезорієнтованого читача, глядача, слухача, поширюючи низькопробну й нерідко просто безвідповідальну інформацію та сурогатні вироби маскультивського ширвжитку. В країнах зі стійкими культурними традиціями подібні “твори” мало впливають на загальну культурну атмосферу в суспільстві, хоча й там на їх шляху вибудовуються перешкоди. У нас же, при відсутності кращих зразків, їх нерідко деструктивний характер залишає значно глибші рубці на душах людей, передусім, молодих, які нерідко сприймають розраховані на невігласів чи дикунів новітні “брязкальця” за останні досягнення сучасної світової культури. Масова культура є чинником, з яким необхідно рахуватися у вільному демократичному суспільстві, однак перетворювати цей різновид розважальної субкультури шоу-бізнесу на замітник або відповідник особистої чи колективної культури було б неприпустимою помилкою.

Розвиток української *популярної музики* останнього десятиліття пов’язаний з іменами І.Білик, П.Зіброва, Т.Повалій, О.Пономарьова, Руслани,

А.Кравчука, Ані Лорак, В.Павлика, І.Сказіної та ін. Їх поява і творча еволюція щільно пов'язана з необхідністю задоволення потреби у своїй національній популярній розважальній музиці як складовій шоу-бізнесу. Практично кожен із перелічених виконавців має свою групу палких прихильників у всіх населених пунктах України. Однак поки що український шоу-бізнес програє російській конкуренції, що свідчить не стільки про нижчий рівень виконання, скільки про несформованість уявлення про престижність української популярної музики. Українські музиканти продовжують виїздити до Москви у пошуках продюсерів. Група "ВВ" здобула в Росії чималу популярність завдяки оригінальності свого лірично-"розхристаного" стилю, але її вплив на російський музичний ринок порівняно зі зворотним впливом російських виконавців і колективів є незначним. Видаються спеціальні журнали, присвячені сучасній українській естраді (напр. "Галас").

Складним є розвиток *літературного процесу* в Україні. З одного боку, продовжують творити письменники й поети старшого покоління: І.Драч, В.Дрозд, Р.Іваничук, П.Загребельний, Л.Костенко, Ю.Мушкетик, Б.Олійник, Д.Павличко. З іншого боку, література відчуває на собі тиск ринку, вона змушена йти за читачем (покупцем). Ця тенденція сприяє розвитку масової та популярної літератури, переважно російськомовної. Розквітають такі жанри, як фантастика, детектив, любовно-авантюрний роман. Відомими далеко за межами України письменниками-фантастами є Генрі Лайон Олді (колективний псевдонім Д.Громова та О.Ладиженського), А.Валентинов, М.та С.Дяченки, майстром любовно-авантюрного жанру вважається Симона Вілар (Н.Гавриленко).

Однак останніми роками інерційність мислення і рудименти старого життя усе далі відходять у минуле, а в сучасному культурному житті України можна відзначити обнадійливі позитивні тенденції, які віддзеркалюють процес національного духовного відродження українського народу. Яким буде його майбутнє, багато в чому залежить від цілеспрямованості в досягненні мети і згуртованості різних верств і ланок суспільства, передусім, звичайно, органів державного управління, але щось, хай і невеличке, можливо, непомітне в загальному процесі, залежить від кожного громадянина Української держави.

Протягом ХХ ст. українська культура розвивалася в складних умовах, її поступ мав здебільшого суперечливий характер. Незважаючи на це, здобутки українських митців у галузі літератури, образотворчого мистецтва,

досягнення вчених є вагомими й оригінальними. Складнощі будівництва національної держави за сучасних умов не повинні лякати молоде покоління громадян України, яке має стати гідним кращих національних традицій, повноправно увійшовши у III тис. нової ери в ролі зміцнілого в роки сучасних випробувань, здорового й культурно збагаченого, вповні свідомого майбутніх завдань, національно